

GUY HÉRAUD

Népek és régiók Európája

A jelenlegi kelet- és dél-európai fejlődés kétségkívül felerősítette a kis népeknek és a nemzeti kisebbségeknek azt a követelését, hogy az önrendelkezési jog az ő esetükben is váljék valósággá. Olyan általános horderejű jelenségről van itt szó, amely Nyugat-Európát, de a többi kontinenst is közvetlenül érinti. A totalitárius rendszereknek sikerült ugyan ideig-óráig gátat vetniük a nemzeti emancipációs törekvéseknek, de ma már legfőbb ideje, hogy a jelenség okait komplex módon megvizsgáljuk. Ezek az okok véleményem szerint jórészt a szuverén államok kialakulásának folyamatában, valamint ezeknek az államoknak a jellegében rejlenek.

Az államok a történelem vak produktumai; a történelem pedig a hatalom és a véletlen együttese. Ezért az államok nem azonosak a népcsoportokkal. Az államok névsora és határaiak vonalai nem felelnek meg - hacsak nem véletlenül - a népcsoportok névsorának, illetve a köztük húzódó valódi határoknak. Európában hiányzik a baszk, a friulán, a fríz, a walesi, a szárd és a szorb állam. Ezzel szemben Európában több német nyelvű és több, legalább részben francia vagy olasz nyelvet beszélő állam van; három olyan ország is akad, ahol a holland nyelv hazai nyelvnek számít, és kettő olyan, ahol a svéd nyelv a beszélt nyelv.

Eltekintve a törpeállamoktól, csak Portugália és Izland egynyelvű, azonban az állam és a népcsoport nem tökéletesen azonos, mivel a portugál népcsoport Spanyolországra (Galícia), az izlandi pedig a Faeroe-szigetekre is áterjed. Utóbbi esetben olyan izlandi-faeroei nyelvről beszélhetünk, amely két kodifikált változatra osztható fel: az izlandira és a faeroeire. Írország, Luxemburg és Málta sajátos esetek: olyan államokról van szó, ahol egy népcsoport van, de ezek több nyelvet beszélnek.

A történelem határozza meg az államok kialakulását és azt a tényt, hogy a különböző nyelveket beszélő nép végül is a domináns nyelvet elismerte, és önmagát egy közös nemzet részének tekintette. Emellett van egy másik nemzet, az „akarati nemzet” (Willensnation), amelyet Ernest Renan a „mindannapi népszavazás” eredményének nevezett. Itt tehát az államnemzet mellett egy más nemzeti koncepció merül fel: az „akarati nemzet” koncepciója.

Van azonban egy harmadik fogalom: az etnikai nemzeté, az „etnikumé”, illetve a nyelvközségé. A különböző európai nyelvekben a „nemzet” fogalma eredetileg erre a jelentésre korlátozódott. Csupán a 18. század második felében különösen a francia forradalom hatására vette fel a „nemzet” fogalma mindkét kiegészítő jelentést: „a meggyőződésből eredő nemzet” és az „államnemzet” jelentését. Turgot francia államférfinak és közigazásznak Dupont de Nemours-hoz intézett levele 1776-ból bizonyítja ezt a szemantikai változást. Turgot szembefordul a „nemzet” Dupont de Nemours által alkalmazott az állammal azonosított fogalmával, és az alábbiakat írja: „Mint mindenki, a »nemzetet« én is olyan családok és népek gyülekezetének tartom, amelyek ugyanazon nyelvet beszélnek. Ez a meghatározás nem önkényes, hanem az általános gyakorlaton alapul, és úgy vélem, hogy többször hibát követtek el, amikor az »állam« helyett a »nemzet« szót használták. Ma azonban a »nemzet« alatt mindenki államnemzetet ért.” Turgot-nak igaza volt, de a fogalomtisztázó harcban sajnálatos módon alulmaradt. Ezt a jelentéstani keveredést azok az államok támogatták és támogatják ma is, amelyek úgy vélik, hogy ezzel álcázhatják asszimilációs politikájukat. Azt hirdetik, hogy ők egy „nemzet”-et alkotnak, titkolják a kisebbségek létezését, és így egy általános konszenzusra tudnak hivatkozni. Valójában ezek a nyelvi vagy akarati egységről szóló állítások nem felelnek meg a valóságnak, amit az európai etnikai helyzet felmérése minden bizonnyal igazolni fog.

Európában az egyes népcsoportok mostani helyzete a saját státus nem-lététől a többség és a kisebbségek közötti kvázi-egyenjogúság státusáig terjed.

Saját státus nélküli népcsoportnak minősülnek a kisebbségek Franciaországban (Korzika kivételével) és Görögországban (a Nyugat-Trákiában lévő törökök kivételével). Olaszország az alkotmány 6. cikkelye alapján átfogó eszköztárral rendelkezik ahhoz, hogy biztosítsa nyelvi kisebbségeinek jogait. Sajnos azonban csak négy konkrét esetben élnek ezekkel: Bozen autonóm tartományban a német és ladin nyelvet beszélő lakosság javára, Valle d'Aosta autonóm terület francia nyelvet beszélő lakossága, valamint Görz és Trieszt tartományokban a szlovén nyelvet beszélők javára. A többi kisebbség (német, ladin, szlovén és francia nyelvvel, a már megnevezett területeken kívül, továbbá az albán, a friulán, a görög, az occitán, a piemonti, szárd) nem rendelkezik saját státusszal. Ez a második világháború utáni nemzetközi jogi standardnak felel meg, mivel a „kisebbség kollektív jogainak” fogalmát az „egyének diszkrimináció-mentes rendszere” váltotta fel.

Az 1948. december 10-i Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 2. cikkelye így hangzik: „Mindenkinek rendelkezhet minden joggal és szabadsággal mindennemű megkülönböztetés, elsősorban fajra, nemre, nyelvre, vallásra, politikai és bármilyen más meggyőződésre való tekintet nélkül, nemzeti és társadalmi hovatartozásától, tulajdonától, születésétől vagy bármilyen más helyzetétől függetlenül.” Egy másik hasonló rendelkezés szerepel a békeszerződésekben (pl. az Olaszországgal 1947-ben kötött békeszerződés 15. cikkelye) és az Egyesült Nemzeteknek a polgári és politikai jogokról szóló 1966. évi egyezményében. A népcsoportnak csupán az egyénre alapozott jövője garantálja a kisebbséghez tartozóknak azt az igényét, hogy őket az állam ugyanúgy kezelje, mint a többségi nemzet tagjait. Ez azonban azt jelenti, hogy alá kell vetniük magukat a többség nyelvi és oktatási rendszerének.

Az „egyének diszkriminációmentes kezelése” nem tartalmazza a „mutatis mutandis” klauzulát; amelynek hiánya azonban éppenséggel komoly diszkriminációt jelent. Láthatjuk tehát, hogy mennyire álszent ez a rendszer. Úgy tesz, mintha feladná a kollektív jogok filozófiáját, ugyanakkor az egyenjogúsági elv figyelembevételével az államhatalmat „veti be”, és megnyitja a kapukat az asszimiláció előtt.

Szerencsére a kollektív jogok azon rendszere, amely megfelelt a Népszövetség jelenlegi európai színvonalának, mégis fennmaradt, a legtöbb esetben azonban pusztán belső szabályozások eredményeként. A nemzetközi jog szempontjából csak négy olyan megállapított helyzet fordul elő, ahol saját státusszal rendelkező népcsoportok élnek.

A *dél-tiroli németek* az Olaszországgal 1947-ben kötött békeszerződés IV függeléke alapján.

Az egykori nemzetközi város, *Trieszt* területén és az *olasz és szlovén* népcsoportok.

Az *ausztriai horvátok és szlovének* az osztrák államszerződés 7. cikkelye értelmében. A *Bécsben élő csehek* szintén nemzetközi jogi szempontból elismert kisebbségi jogokkal rendelkeznek, mégpedig az osztrák alkotmánybíróság döntése szerint még ma is érvényes brünni megállapodás alapján (1920. június 7.).

A *schleswigi német és dán kisebbség* a kieli, bonni stb. kormányok párhuzamos nyilatkozatai (1949-1955) következtében.

Ez idő szerint Európa legtöbb nyugati államában belső rendeletek szabályozzák a kisebbségek helyzetét. Ezek azonban bizonyos eseteket érintenek, mint a frizeket Hollandiában, az aostaiakat Olaszországban, a walesieket Nagy-Britanniában, a korzikaiakat Franciaországban. Ezek csak Ausztriában általános jellegűek (1976. július 7-i törvény); ebből profitál a Burgenlandban élő négy és fél ezer magyar. A szocialista - vagy egykori szocialista - államok az egész világon síkra szállnak az etnikai kisebbségek kollektív jogaiért. Ennek ellenére ezekben az országokban sem ismertek el egyes népcsoportokat, például

Lengyelországban, miközben mindenki szenvedett attól, hogy nincs tényleges szabadság, és nem tartják tiszteletben az emberi jogokat.

A státus tartalmát tekintve két kategória különböztethető meg. Intézményes formák, amelyek az egyenlőtlenség elvéből indulnak ki, és olyanok, amelyek az egyenjogúság elvén alapulnak. Egyenlőtlenség mindenütt előfordul, ahol a kisebbségi nyelvnek kisebb státusa van, mint a hivatalos államnyelvnek. A leggyakoribbak az alábbiak: Az államnyelvvél, mint elsődleges nyelvvel nem egyező kétnyelvűség. Ilyen a nem spanyol nyelvek státusa Spanyolországban, a németé és a latiné Dél-Tirolban, a frízé és a walesié, valamint a korábbi szocialista országokban élő népcsoportok nyelveinek státusa.

Kivételt képeznek a Faeroe-szigetek és a német nyelvű belgiumi részek, ahol a kisebbség nyelve elsőbbséget élvez az államnyelvvél szemben. Az iskolákban általában figyelembe veszik a nyelv egyenértékűségét. Így Dél-Tirolban a német iskolában a német az oktatási nyelv. Ha meggondoljuk, a francia nyelv pozíciója Valle d'Aostában jelentéktelenebb, mivel itt az oktatás olasz (vagyis főleg olasz) nyelven történik, míg a franciát idegen nyelvként tanítják.

Az állami hivatalok szintjén az egyenlőtlenség állapota azáltal jut kifejezésre, hogy az egyes területeken (joggyakorlat, törvényhozás, kormányzás, katonaság) kizárólag az államnyelvet használják.

Többnyire, méghozzá igen gyakran kapnak ezek a kisebbségi régiók autonóm státust, azonban ennek hiányosságai korlátozzák ezt az autonómiát. Néha a régió határát nem jól jelölik ki: vagy leszűkítik a területet, vagy túl szélesre méretezik; így a kisebbség éppen abban a régióban vész el lassanként, amelyet a számukra alakítottak ki. Így kebelezte be Dél-Tirolt a Trentino-Alte Adige régió, habár ez - az ismert „csomagterv” (1970) óta - a többségében olaszok által lakott régióban „autonóm tartományt” képez. Hasonlóképpen a Jugoszláviában zártan letelepült magyarok területét a „Vajdaság autonóm tartományhoz” csatolták, amelynek keretében a magyarok csak alakosság 22%-át alkotják.

Ehhez hozzájárul a központi hatóságnak az önkormányzatok felett gyakorolt állami felügyelete is. Az állami felügyelet, illetve gyámkodás lehetővé teszi a kormánynak vagy képviselőinek (prefektusok, megbízottak, kormányzók), hogy megakadályozzanak vagy akár megszüntessenek olyan intézkedéseket, amelyeket az autonóm kormánysszervek hoztak. Így például a Valle d'Aosta-i autonóm terület alapszabálya 31. cikkelyének 4. §-a lehetővé teszi a központi kormánynak, hogy a parlament elé vigyen olyan törvényeket és rendeleteket, amelyeket a nemzeti érdekek tekintetében veszélyesnek tart. Így az államnemzet dönt azokról a létfontosságú kérdésekről, amelyek őt szembeállítják egy idegen népcsoporttal.

A kisebbség és a többség teljes egyenlősége azt követelné, hogy az előbbieket nyelvét az állam egyenjogú hivatalos nyelvvé nyilvánítsák. Amennyiben ez megtörténik, akkor a „kisebbség” szó csak annak aritmetikusan tiszta, számszerű értelmében használható. Így például a francia és olasz svájciak nem alkotnak „kisebbség”-et, mivel a svájci alkotmány a francia és az olasz nyelvet ugyanúgy hivatalos nyelvnek ismeri el, mint a németet, amelyet a svájciak 74 %-a beszél. Ugyancsak ez vonatkozik a francia nyelvet beszélő belgákra (4 millió az 5,6 millió flamanddal szemben) és a svédekre Finnországban, noha az utóbbiak csak alakosság 6,2 %-át alkotják. Ebből a szempontból nem jelentenek sajátos esetet az Åland-szigetek, amelyeket a svédek a kontinenssel azonos elbánásban részesítenek, azzal a kivétellel, hogy településeiket nem zárják el egy esetleges finn bevándorlás elől. A Cseh és Szlovák Köztársaságban a szlovákokat de jure egyenjogúnak tekintik, ami Jugoszláviában is így van a szlovének és a makedónok esetében. Ezzel szemben Svájcban a rétorománokat, akiknek nyelve csak a kantonok szintjén hivatalos, kisebbségnek kell tekinteni annak ellenére, hogy a rétoromán nyelvet 1938-ban Svájc negyedik nemzeti nyelvének nyilvánították. A „német nyelvű belgák” helyzetéről (Eupen térségében St. Vith) lehetne vitatkozni. Hajlom arra, hogy őket kisebbségnek tekintsem, mert a német nyelv státusa

Belgiumban inkább a nemzeti, semmint a hivatalos nyelv. Vallóniában (Welkenraedt területén és Arlon körzetben) a többi, német nyelvet beszélő ember kétségtelenül kisebbséget alkot.

Milyen helyet foglalhatnak el a nyelvközösségek egy szövetségi Európában? Módszertani okokból célszerűnek tűnik, hogy filozófiai irányvonalakat kövessünk. Ezek egy demokratikus etnicitásban lelhetőek fel.

A kisebbségi helyzet morálisan elfogadhatatlan, ebből következően teljes mértékben ellentmond annak az elvnek, hogy minden ember egyenlő. Emellett ez a helyzet a nyelvek és a kultúrák meghamisításához vezet; mindkettő folklórrá korcsosul, vagy egészen eltűnik. A nyelvek és a kultúrák azonban „értékeket” alkotnak nemcsak az egyes népcsoportok számára, hanem Európa és az egész emberiség javára. Edward Sapir nyelvész és antropológus az alábbiakat írja: „Ha egy kultúrát egy másik, akár értékesebb is, kiszorít, akkor ez nem kulturális teljesítmény. Ez esetben mindegy, hogy egy ilyen cselekvésből származik-e politikai nyereség vagy sem. Ezért az emberi szellem megsértését jelenti az olyan tervszerűen szorgalmazott elhatározás, hogy egy kultúrát valakire ráerőszakoljanak, ami mindig okait is alkothatja ezen elhatározás igazolásának.”

A nyelvek és a kultúrák azoknak a népcsoportoknak felelnek meg, ahol ezek kialakultak. Ezek megváltoztatása azt jelenti, hogy ezeknek a népcsoportoknak súlyos károkat okoznak, megbántják és megsértik őket lelkük mélyén. Valójában a nyelv és a nép jelleme között szoros kölcsönhatás áll fenn, amelyet a különböző tudományágakban tevékenykedő mai tudósok egyértelműen hangsúlyoznak. Már az évszázad elején Alfred Fouillée pszichológus a nyelvet egy „olyan formának tekintette, amely magába foglalja mind az aktív, mind a passzív nemzeti szellemet; egy nemzet nyelve jellegét tekintve ugyanaz, mint az egyén jellemét kifejező arcvonások”. Ma Jean Stoetzel pszichológus azt hangsúlyozza, hogy „el kell gondolkodni egy nép nyelvi struktúrája és jellege közötti szoros kapcsolaton”. Szerinte ez a kapcsolat olyan erős, hogy a „különböző nyelvek az őket beszélő embereket abban az irányban befolyásolják, hogy meglehetősen különböző módon gondolkodjanak”.

Ezt a gondolatot a legtöbb nyelvész magáévá tette, így Georges Mounin is, aki a következőket mondja: „Minden nyelv a valóságból különböző aspektusokat különít el (...) A nyelvek ugyanazon objektív adottságot nem azonos módon elemzik.” Ebből szerinte az következik, hogy „ugyanannyi kultúra van, mint nyelv, mivel nemcsak a nyelvi területek, hanem a kultúrák is idegenek egymás számára. Vitathatatlan az a tény, hogy a különböző kultúrák és civilizációk létezése ugyanannyi, egymástól világosan eltérő világot eredményez.” Bertil Malmberg svéd nyelvész úgy véli, hogy „egy idegen nyelv elsajátítása nem korlátozódhat arra”, hogy „új címkéket ragasszunk a már ismert fogalmakra”. Sokkal inkább „meg kell barátkoznunk egy új szemantikus rendszerrel, és ezért új módon kell gondolkodnunk és éreznünk”. Ez sok etnológus véleménye, így például az amerikai Benjamin Lee Whorfé is, aki számára a nyelv, amelyet egy ember beszél, meghatározza annak életét és világnézetét. Az alábbiakat írja: „A gondolkodás a kitaposott utak hálózatát követi egy bizonyos nyelvben, van egy olyan szerkezet, amely rendszeresen a valóság meghatározott aspektusai felé tud irányítani és következetesen kiszoríthat olyan más dolgokat, amelyeket a többi nyelv kihangsúlyoz.” Ezután következik egy különösen fontos megjegyzés: „Az ember számára ez a szervezethez messzemenően ismeretlen, és az ember mégis teljes egészében ennek a szétörhetetlen béklyónak a foglya.”

A sok tudományos felismerés közül, amelyek valamennyien ugyanabba az irányba mutatnak, idézzük még az amerikai Willard van Orman Quine nézeteit, aki megértette a fordítással kapcsolatos problémát, és rámutatott arra, hogy ez mindig csak „megközelítőleg” lehet. Számára minden nyelv egy „különböző kódot jelent, mivel az értelmi összefüggéseknek nincs egy olyan nyelvek fölötti rendszere, amelyben ez a kód le van fektetve, amelyre hivatkozni tudna”. Ebből következik a nyelvi és kulturális világok

relativitása és nagyfokú áthatolhatatlansága. François Jakob biológus a nyelvet és a kultúrát egy „második genetikai kódznak” tekinti. E teóriáknál azonban sokkal többet mondanak maguk a tények az etnikai kérdésekről. A választással foglalkozó szociológia kiemeli a nyelvi zónák és a választási eredmények közötti szoros kapcsolatot. Franciaországban például az okszitán terület választásai és népszavazásai során baloldali irányvonalával mindig különbözött az északi területektől. Okszitániában De Gaulle-t nem választották volna meg elnöknek, és újra sem választották volna. Ezzel szemben Elzászt és a Baszkföldet konzervatív magatartás jellemzi. Svájcban, ahol a nyelveket a területek teljes mértékben megtartják és a népszavazások gyakoriak, minden megfigyelés arra a felismerésre vezet, hogy különbcég áll fenn a német és a francia nyelvet beszélő Svájc között. Itt vagy pontosan ellentétesen történik a választás, vagy ha ugyanabban az irányban hat, akkor egy kis különbség van a szavazatok számát tekintve. A különbség nemcsak a német és a francia nyelvet beszélő kantonok között, hanem a kétnyelvű kantonok között is fennáll (Friburg, Wallis). Említésre méltó, hogy a két népcsoporthoz tartozók nem törekednek arra, hogy identitásukat ellenállás útján igazolják, és a legtöbb esetben nem is tudnak ezekről a különbségekről. Meglepőnk és talán el is szomorítanánk őket, ha figyelmeztetnénk arra, hogy milyen „jó svájciak”. Itt nincs semmilyen tudatos motiváció, semmiféle olyan szándék, hogy elhatárolódjanak a szomszédtól, hanem olyan mélyre ható struktúrák működnek, amelyek feltárják a népek kollektív öntudatlanságát.

A sajátos gondolkodási és cselekvési mód, amely minden nyelvi népcsoportra - akár a beleélés képességét, akár az attól való elidegenülést tekintve - jellemző, bizonyítja, hogy a nyelvnek nemcsak kommunikációs szerepe van, amelyre a korábban uralkodó, racionalista és kozmopolita nézetek a nyelvet korlátozni kívánták. André Martinet, a Collège de France egykori professzora ezzel szemben azt a nézetet vallja, hogy a nyelv még három további funkciót lát el: segíti a gondolkodást, igazolja a személyt, és esztétikai szerepe van.

Végezetül a nyelvek és a nép jelleme egymásra épülő struktúrákat alkotnak, mint ahogy azt Ferdinand de Saussure, a strukturalista nyelvész megalapítója már meggyőzően bemutatta. Ugyanez az álláspontja Roman Jakobson, orosz származású amerikai nyelvésznek, aki számára a nyelvészet, az etnológia és a pszichoanalízis az ember és a társadalom elemzésének kiegészítő módszereit képezik. A nyelv és az etnotípus ebből a szemszögből maga az etnikai valóság, egyidejűleg „párhuzamos és kiegészítő jellegű”.

Egyébként ezen a kölcsönhatáson egy új tudomány, a szociolingvisztika alapul. Megalapítója, Joshua Fishmann három fontos kutatási területet emel ki: a nyelvváltozatok jellemzőinek, funkcióinak és az őket beszélő embereknek a tanulmányozása: Itt figyelembe kell venni azt, hogy e három tényező egymással mindig kölcsönhatásban áll, és változik a nyelvcsoporton belül. Így tehát a nyelv és a kultúra, amelyek minden nyelvváltozathoz hozzátartoznak, nemcsak olyan értékeket képeznek, amelyeket az egész emberiség számára meg kell őrizni, hanem döntő jelzőeszközét alkotják annak a kollektív tudatnak, amelyet ma nemzeti identitásnak nevezünk.

Ennek a filozófiának természetesen politikai konzekvenciái vannak. Mit kell tenni annak érdekében, hogy minden nyelvnek és kultúrának garantáljuk azokat a feltételeket, amelyek szükségesek a szabad és erőszakmentes fejlődéshez? Mindenekelőtt kategorikusan el kell vetni a régi nacionalizmust, ami valójában államnacionalizmus. A nacionalizmusnak ez a fajtája kettős tekintetben okoz nehézségeket. Az ilyen jellegű nacionalizmus kifelé az agresszivitás és a hegemonia felé tart. Befelé erősíti azokat a kapcsolatmintákat, amelyek lehetővé teszik, hogy a nagyobb népcsoport domináljon a kisebbségek fölött. A nemzeti állam a felszínen annak a népcsoportnak az érdekeit képviseli, amelyik többségben van. Ez a népcsoport uralja az állami apparátust (törvényhozás, kormányzás, közigazgatás), és az államot egyedül és kizárólag a saját javára engedi működni. Ha tehát fel akarjuk szabadítani a kisebbségeket, akkor az etnikailag plurális összetételű, nem tisztán nemzeti államokat

homogén etnikai szervezeti egységekkel kell felváltani úgy, hogy etnikai ellentét ne álljon fenn. Amennyiben ezen új szervezeti egységek között békés kapcsolatok garantálhatók, akkor a szuverenitást egy magasabb szintre, azaz európai szintre lehetne helyezni addig, amíg végül kialakul minden kontinens globális szövetsége. Ez az általános orientáltság vonatkozik a kisebbségek többségére, mindenesetre mindazokra, akik magukat „téves történelmi döntésekből eredő kisebbségnek” nevezik. Ide tartoznak mindenekelőtt azok a zárt etnikai kisebbségek, akik „anyaországuk” határaival szomszédosak (így a magyarok Szlovákiában és Jugoszláviában, a baszkok és a katalánok, az albánok Koszovóban, a németek Dél-Tirolban, az olaszok az isztriai városokban stb.). Ilyen kisebbségeknek tulajdonképpen sohasem szabadna kialakulniuk. Hogy mégis léteznek, annak a kényszer és a rossz megállapodások az okai. Tehát vannak olyan hibás történelmi döntések, amelyek e helyzet alapját képezik, és ezeket a hibákat a határok egyszerű megváltoztatásával ki lehetne küszöbölni. Ez jóvátételi feladat lenne nemcsak az érintett államok, hanem ugyanolyan mértékben a népek közössége számára is.

Egészen más eset áll fenn a „kényszerű kisebbségek” tekintetében. Itt vagy olyan kisebbségekről van szó, amelyek más államon belül körülzárt területet alkotnak, nevezetesen akkor, amikor ezek a területek kicsik (külön települések és nagyszámúak, mint pl. a wallisziek Felső-Olaszországban, az albánok Kalábriában, a Vajdaság különböző etnikai csoportjai (szlovákok, románok, oroszok stb.), a németek Erdélyben; vagy pedig ezek olyan kisebbségek, amelyek egykor a többségi népcsoportot alkották, és a saját területükön asszimiláció révén kisebbséggé váltak: ide kell sorolni például a szlovéneket Dél-Karintia egyes területein, valamint a szorbokat ősi településterületükön. Nem utolsósorban ehhez a kategóriához tartoznak mindazok a kisebbségek, amelyek szórványtelepüléseket alkotnak: a dán kisebbség Schleswigben, a zsidó kisebbség (amennyiben nemzeti öntudattal rendelkező zsidókról van szó), a vendégmunkások éppen kialakuló kisebbségei.

Ezekben az esetekben a kisebbséget nem lehet kirekeszteni az őt körülvevő többségből. Területi megoldások tehát aligha lehetségesek, hacsak talán nem a települések szintjén. Ebben az esetben nem lehet beszélni hibás történelmi döntésekről.

Ezen okok miatt itt olyan megoldások után kell kutatni, amelyek nem határokat módosítanak, hanem a kulturális autonómia biztosítása révén a kisebbségek előtt maximális fejlődési esélyeket tárnak fel, amennyiben ez az állam területén való tartózkodásukkal összeegyeztethető. A szabadság alapelvének - amely minden valóban demokratikusan létrehozott politikai rendszernek az alapját képezi - kiindulópontjául kell szolgálnia ahhoz, hogy minden népcsoportnak biztosítsák az alábbi öt jogot, amelyeket ebben a sorrendben kell alkalmazni:

1. Az önfenntartás joga

E joggal támasztja alá a népcsoport a saját létét és kerül olyan helyzetbe, hogy éljen minden további, a népcsoporthoz kapcsolódó jogával. Az önfenntartás - a dolgok mai rendjét tekintve - forradalmi elv, miután a mai államokban nincsenek meg azok a népek és népcsoportok, amelyek úgy jelentkeznek mint létező csoportok, hanem a központi hatalom az, amely azok létezését megállapítja vagy elhallgatja.

2. A saját határrendezés joga

E jog lehetővé teszi minden népcsoportnak, hogy saját fennállását definiálja. Mihelyt a népcsoport egy meghatározott területen telepszik le, magában foglalja ez a jog azt a kompetenciát is, hogy meghatározza saját területi határait, természetesen egy olyan döntőbírárság fenntartásával, amelynek a két szomszédos népcsoport ellentétes követeléseiből származó vitás esetekben döntenie kell.

3. Az önrendelkezés joga

Az önrendelkezés joga megengedi a népcsoportnak, hogy maga válassza meg azt az államot, amelyhez tartozni kíván. Ezért a status quo egy másik államhoz való csatlakozás

vagy pedig egy saját állam létrehozása mellett dönthet. Az önrendelkezés jogát, amelyet az Egyesült Nemzetek a legkisebb népcsoportoknak is odaítél (így például Nauru államnak csak 8000 lakosa van), az európai népcsoportoktól megtagadják. Ez a diszkrimináció elviselhetetlen. Az önrendelkezési jog a népcsoportok autonómiájának egyetlen olyan komponense, amely nem alkalmazható a kényszerűséből létrejött kisebbségekre, ezért maradnak ezek a csoportok szükségszerűen hosszabb időre kisebbségek.

4. Az önszerveződés joga

E jogigény következtében minden népcsoportnak olyan helyzetet kell biztosítani, hogy önmaga határozza meg a közügyek belső rendjét. Ez olyan jog, amelyet általában a szövetségi államok minden tagállama élvez, amely azonban a központilag megszervezett államokban ez idő szerint csak Spanyolországban van meg az autonóm közösségek javára, annak fenntartásával, hogy az alapszabályokat a parlament ratifikálja.

Noha Olaszországban megkérdőjelezték mind az öt, sajátos autonóm alapszabályzattal rendelkező régiót, a döntést azonban alkotmánytörvények, azaz a többséget képviselő parlament határozatai útján hozták meg. Sok esetben, nevezetesen Valle d'Aosta eseteiben, az alaptörvény jóval távolabb esik attól, mint ami alapján alakosság az állampolgárságot megválasztotta.

5. Önkormányzati jog

Ezen igényen lényegében a közösség önkormányzati jogát értjük. A népcsoportnak - azon státus keretében, amelyet elfogadott - ügyeit önmagának és szabadon kell igazgatnia. Szabadságjogainak gyakorlása során nem szabad alávetnie magát az állami felügyeletnek. Az egyetlen elfogadható és egyébként szükséges ellenőrzésnek a közigazgatás jogszerűségének vizsgálatára kell irányulnia. Ez - mint ahogy a szövetségi államokban szokásos - az illetékes bíróságokra hárul.

Ha ezek az alapelvek gyakorlattá válnak, a megfelelő eljárások elkerülhetetlenek. Ha azokat nem dolgozzák ki, akkor az alapelvek holt betűk maradnak, ugyanúgy, mint ahogy ez volt idáig a helyzet a Szovjetunió szövetséges köztársaságainak sokszor hangoztatott önrendelkezési jogával vagy a jugoszláv alkotmány bevezető szakaszaiban rögzített (a koszovói albánoknak azonban megtiltott) hasonló jog esetében. Itt nincs arra mód, hogy részletezzük ezen eljárások kialakításának módját. Elégedjünk meg azzal, hogy a folyamatok néhány fontos szintjére rávilágítunk.

Minden eljárás megindításakor fel kellene térképezni az összes etnikai jellegű területet, az etnikai határok megállapításával.

Ezután különbséget kellene tenni a „hibás történelmi döntések miatt kialakult kisebbségek” és a „kényszerből kialakult kisebbségek” között.

A „hibás történelmi döntések miatt kialakult kisebbségek” esetében általában olyan zárt térségekről van szó, ahol a népcsoport még többséget alkot. Itt népszavazásokat lehetne tartani, és ezáltal érvényesíteni lehetne a népcsoportok önrendelkezési jogát. Ezeket a népszavazásokat magának a népnek kellene kezdeményeznie. Mivel a népi kezdeményezések jogi úton való rögzítése nélkül az a veszély fenyegetne, hogy az állam *sohasem* szervezne népszavazást önrendelkezés céljából. Ez a helyzet többek között Spanyolország példáján tanulmányozható, ahol a baloldal megakadályozta a baszkok önrendelkezési jogának érvényesítését. Ezzel a tényállással magyarázható a jelenlegi válság is. Igazságtalan lenne, ha minden felelősséget az ETA-ra hárítanánk. A terrorizmus olyan alternatíva, amelyben az önrendelkezés állam részéről való engedélyezésének keretében egy másik megoldás is benne rejlik. Az alternatíva ennek megfelelően nem „demokrácia vagy terrorizmus”, hanem „önrendelkezés vagy terrorizmus”. Ez a nemzetközi közvélemény számára olykor nehezen érthető. Itt *nem* elegendő csupán helyreállítani a demokráciát (ami a népcsoportok valódi autonómiájának említett negyedik és ötödik összetevőjét jelentené). A demokráciát meg kell előznie az önrendelkezésnek (az eljárás harmadik fázisa), mivel az A népcsoport, amely az

államban domináns szerepet játszik, nem határozhat meg a B népcsoport számára sem nemzetközi jogi státust, sem belső jogrendszert.

A népi kezdeményezésekben és népszavazásokban való részvételhez ezért olyan meghatározott feltételeket kell kialakítani, amelyek biztosítják ezt a jogot minden állampolgárnak, akik az államterületről származnak vagy már elég régóta ott élnek. A népszavazások megismételhetők, mivel egy nép öntudatra ébredése és nemzeti öntudatának fejlesztése evolúciós folyamatokat jelent. Egy szavazás negatív kimenetele nem determinálhatja a jövőbeni politikát, mert talán elképzelhető, hogy ez a szavazás olyan időpontban történt, amikor a nép öntudatra ébredése még nem volt elégséges.

Annak érdekében, hogy bizonyos belső egyensúlyt érjenek el az európai föderációban, és ezt meg is őrizzék, kívánatosnak tűnne, ha a nagy népcsoportokat több regionális közösségre osztanák fel, amelyek külön-külön a föderáció közvetlen tagjai lennének, ahol a régiók egyesülési lehetősége a föderáció hozzájárulásától függne. Ebben az esetben a (német, angol, francia, olasz stb.) kultúrát a hasonló népcsoportok regionális államaiban közös, kooperatív, régiók feletti struktúrák útján kezelnék. Ennek megfelelően a nemzet nem tűnne el, hanem csupán a nyelvi elhatárolást és a kulturális támogatást kellene központosítani. A nagy nemzetek több európai szövetségi államra való felosztásánál számításba kellene venni a történelmi, gazdasági és szubetnikai kritériumokat.

A „kényszerű kisebbségek” esetében, amelyek ősi területükön vagy települési területükön számszerűen kisebbséget alkotnak, a fent említett megoldási modell természetesen nem alkalmazható. Még nehezebb helyzetben vannak azok a népek és népcsoportok, amelyeket elűztek lakóterületükről. Ezt a kategóriát is meg kívánjuk legalább említeni, anélkül, hogy közelebbről foglalkoznánk a lehetséges megoldásokkal. Két helyzet vár tisztázásra: azoknak a népcsoportoknak a helyzete, amelyek hazájukban a számszerűséget tekintve kisebbséggé váltak és a szórványosan élő népcsoportok helyzete. A kivándorlók (vendégmunkások és családtagjaik, menekültek stb.) megjelenésével még jelentősen növekedni fog az utóbb említett kategóriához sorolható népközösségek száma és nagysága.

A bevándorolt népcsoportok tekintetében meg kellene teremteni minden szükséges feltételt ahhoz, hogy olyan helyzetet biztosítsanak e kisebbségek tagjai számára, hogy azok dönteni tudjanak: az új hazában maradnak, vagy visszatérnek a régibe. Ennek az a feltétele, hogy a befogadó ország egyidejűleg és ugyanolyan mértékben biztosítsa a bevándorlóknak a saját nyelvét és kultúráját, mint az ott élők esetében. Ez a feladat még inkább indokolt akkor, ha gyermekekről és fiatalokról van szó. Egyetlen államot, országot, tartományt és közösséget sem szabad azonban kitenni annak a kényszernek, hogy igazodjék a bevándorlók nyelvéhez, kultúrájához, hagyományos életmódjához és szokásaihoz, és nem szabad engedni, hogy ezáltal eltorzuljon vagy elveszen saját identitása.

Ha azonban olyan őshonos népcsoportokról van szó, amelyek lassanként áramlottak be a területre, mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy identitásukat megvédjék és megőrizzék. A probléma lényegét az etnicitás követelménye (azaz a népcsoport megőrzése), továbbá a demokrácia és a többségi törvény közötti ellentmondás képezi.

Amennyiben a demokratikus elv, azaz a többség akarata érvényesül, akkor a kisebbséget alkotó népcsoportok nagymértékben veszélyeztetettek, és hosszú távon az eltűnés veszélye fenyegeti őket. Az ilyen jellegű következmények azonban rendkívül igazságtalanok, és végső soron elfogadhatatlanok. Itt mutatkozik meg az, hogy a formális demokráciát nem szabad magasabbra értékelni, hanem az etnikai jelleg figyelembevételével, azaz az etnicitással korrigálni és tökéletesíteni kell.

A kompromisszum abban áll, hogy minden személyi jellegű illetékességi kör tekintetében a kisebbség dönt egyedül a saját ügyében, természetesen megfelelő mértékben állami eszközöket is a kisebbség rendelkezésére kell bocsátani. Bizonyára nehéz általános és pontos különbséget tenni a „személyi jellegű illetékességi feladatok” és azon feladatok között,

amelyeknek végzése a területhez kapcsolódik. A kérdés azonban jogilag megoldható. A belga állam reformja, amely az 1970. december 27-i alkotmánymódosítással és a későbbiekben pedig az elfogadott alkotmány- és végrehajtási törvények révén történt meg, bizonyítékul szolgálhat arra, hogy jogi-technikai szempontból el lehet különíteni egymástól a személyi és a területhez kapcsolódó kompetenciákat. Az előbbieket itt az a három „etnikai közösség” szabályozza, amelyeknek megvannak a saját jellemzőik. Nem a belga parlament, hanem minden csoport számára külön felállított közösségi tanács határoz a holland, francia és német nyelvet beszélő belgák személyes érdekeinek kialakításáról.

A fentiekben vázolt eljárások (népszavazás, népi kezdeményezések és a személyi státuszok jóváhagyása) elvileg háromféle módon vezethetők be: a) minden államban tisztán belső döntések alapján; b) nemzetközi egyezmények alapján, amelyeket az olyan szervezetek keretében hoznak létre, mint az Európa Tanács vagy az Európai Közösség; c) egy európai alkotmányozó közgyűlés vagy egy európai törvényhozó útján.

Valójában az első változatnak minimális esélye van. Egyetlen állam sem ajánlja fel magától kisebbségeinek az önrendelkezést népszavazás útján, ha nem háború vagy gerillaharc kényszeríti erre. A második lehetőség megvalósulására is csak csekély esély van, mivel az államok szuverenitás iránti igényei kérelhetetlenül az ilyen szerződések létrehozása ellen szólnak. Ennek ellenére helyes lenne ezeket a kérdéseket megvitatni az Európa Tanácsban vagy az Európa-parlamentben. Véleményem szerint a leginkább esélyes harmadik lehetőséget kell realizálni. Ennek az az oka, hogy csak egy európai szövetségi államnak lenne elég súlya ahhoz, hogy elrendelje és megvalósítsa az önrendelkezéssel kapcsolatos eljárásokat. Ezáltal világossá válnék, hogy az európai szövetség és az etnikai (regionális) emancipáció nem olyan elgondolások, amelyek ellentmondanak egymásnak, hanem olyan tervezetek, amelyek kölcsönösen kiegészítik egymást. Ez az elemi dialektikus szempont megzavar sok jóhiszemű embert, akik a közvéleményt a „mikronacionalizmus” ellen hangolják anélkül, hogy valamit tennének a „makronacionalizmus” ellen, amely gátolja Európa további fejlődését.

A föderalizmus nagyszerűsége abban rejlik, hogy lepetővé válik általa az egység és a különbözőség összekapcsolása. Egység a különbözőségért, és általa különbözőség az egységben és az egység által. Ennek értelmében Amadou Mahter M'Bow úr, az UNESCO egykori vezérigazgatója a következőket állította: „Semmi sem lenne helytelenebb, mint a hit, hogy a nemzet kulturális identitásának a helyeslése a sovinizmus kifejezését jelzi. Csak akkor lehet valódi kulturális pluralizmus, hogyha minden nemzet újra visszanyeri kulturális identitását, sajátosságait kölcsönösen elismerik, és meglelt identitásukból megfelelő hasznot húznak.”

Amennyiben a nagynemzeti rendezési elvnek, amely olyannyira felelős a történelmi sérelmekért, még szerepet kell játszania, úgy legfeljebb a nyelv és kultúra területén. Fel kell hagynunk a nemzeti hadsereggel, a nemzeti diplomáciával és a nemzetgazdasággal. Ezek azok a feladatok, amelyek vagy Európa, vagy pedig Európa és a régiók előtt állnak.

A nemzetek részére viszont a legtisztább szintet, mégpedig a kultúrát és a szellemet kellene fenntartani. Ez az elgondolása egy egykori görög elnöknek, M. Constantin Tsatsosnak, akinek kijelentése megfontolásainkban perspektívaként szolgálhat: „nem minden népnek van saját vére, de mindig van saját kultúrája, morális és esztétikai értékrendje, amely az évszázadok során összekapcsolódott, és éppen ez a különleges megjelenési formájában. Ez olyan elem, amely soha nem szűnik meg, még akkor sem, ha nagyobb politikai egyesüléseket érünk el egy egyesült Európa szintjén, mivel ezáltal alakul ki az egyes társadalmak alkotó potenciálja és az ezeket a társadalmakat összekapcsoló erő.”

GUY HÉRAUD

EUROPE OF NATIONS AND REGIONS

The study starts out from the distinction of three types of nations, i.e., from the categories of the state nation, the volitional nation (“Willensnation”), and the ethnic nation, which all characterize different relationships between the nation as a linguistic community and the state. Examining the present ethnic status situation in Europe, the author lists those ethnic groups which have, or have not, such a status of their own and outlines the most characteristic content elements of the ethnic group status which can increase either equality or inequality.

The second part outlines the optimum situation of minority nations and ethnic groups in a would-be confederate Europe. Elimination of state-nationalism forms the most important requirement which is to make possible the gradual enforcement of the following rights of national minorities:

1) right of self-preservation; 2) right of determining their own territory; 3) right of self-determination; 4) right of self-organization; 5) right of self-government.

In the concluding part of his study, the author gives an account of the possible sources of law for an international, all-European minority statute as well as of the possibilities of a universal legal regulation.